Rolbiecki, Waldemar

Społeczny ruch naukowy w Polsce

Notatki Płockie 25/1-102, 60-62

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

WALDEMAR ROLBIECKI

Społeczny ruch naukowy w Polsce

Ogół instytucji naukowych w każdym poszczególnym kraju można podzielić na dwie grupy: Na pierwszą złożą się te wszystkie stowarzyszenia, fundacje, czasopisma i różne zakłady, które są tworzone, utrzymywane i kierowane przez samych pracowników nauki, a także przez jej prywatnych, osobistych przyjaciół; tę grupę nazywamy społecznym ruchem naukowym. Na drugą złożą się wszystkie te instytucje naukowe, które tworzone, utrzymywane i kierowane są nie przez samą społeczność pracowników i prywatnych przyjaciół nauki, lecz przez inne społeczności: państwo, kościół, organizacje gospodarcze (np. przez jakiś koncern) itd.

Każda z tych dwu grup instytucji naukowych spełnia nieco inną rolę w rozwoju nauki, a także w życiu poszczególnych krajów, narodów i całej ludzkości. Jednak w pewnych warunkach mogą one także częściowo zastępować się wzajemnie.

Warunki takie zaistniały w Polsce po roku 1795, w którym dawne państwo polskie przestało istnieć, podzielone między trzy ościenne monarchie: rosyjską, pruską i austriacką, i trwały aż do 1918 r., w którym (po wielu zbrojnych powstaniach w XIX wieku) Polska wywalczyła na powrót swą niepodległość.

Władze państw zaborczych nie dbały o rozwój kultury i nauki na ziemiach polskich, a przeciwnie — często umyślnie go tłumiły. W tej sytuacji troska o sprawy nauki spadła na barki samych jej pracowników, wówczas jeszcze bardzo nielicznych, a także na barki, o wiele liczniejszych, jej przyjaciół, wywodzących się początkowo głównie ze światłej arystokracji, a potem także z innych warstw społecznych: średniego ziemiaństwa, inteligencji zawodowej i mieszczaństwa.

Zaczęły więc powstawać różne stowarzyszenia, nazywające się bądź to towarzystwami naukowymi, bądź też towarzystwami przyjaciół nauk, lecz w obu wypadkach złożone w ogromnej większości z osób, które zawodowymi pracownikami nie były.

Trzeba tu zaznaczyć, że stowarzyszenia intelektualne powstawały w Polsce już dawniej, a pierwsze z nich powstało nawet stosunkowo bardzo wcześnie, bo już w 1489 r. Nazywało się ono Sodalitas Litteraria Vistulana, a było jednym z pierwszych w Europie po północnej stronie Alp naśladownictwem renesansowych, humanistycznych „akademii", które wówczas, od paru dziesiątków lat, zakładane były we Włoszech.

Jednak specjalnie bujny rozwój tych stowarzyszeń rozpoczął się dopiero po utracie przez Polskę własnej państwowości. W 1800 r., w zajętej przez Prusy Warszawie powstało Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wnet stało się ono faktycznie pierwszą ogólnopolską akademią nauk, podobną do tych, które działały w wielu ówczesnych stolicach państwowych: Paryżu, Londynie, Berlinie, Wiedniu, Petersburgu i innych. W szeregach swych skupiało wybitnych uczonych i intelektualistów ze wszystkich części Polski, jak również z emigracji, a także innych akademii — przyznawało swe członkostwo niektórym wybitnym uczonym innych krajów i narodowości. Członkowie tego Towarzystwa dokonali wielu dzieł o ogromnym znaczeniu dla polskiej nauki i kultury. Tak np. Samuel Bogumił Linde stworzył słynny „Słownik języka polskiego", Onufry Kopczyński pracował nad gramatyką tego języka, Joachim Lelewel — nad dziejami ojczystymi, Adam Czarnecki — nad prehistorią Słowian, Stanisław Staszic — nad wykorzystaniem rodzimych bogactw naturalnych itd. Były to przeważnie prace pionierskie. Towarzystwo to dokonało zasadniczego przełomu w celach i sposobach uprawiania nauki w naszym kraju. W dużym stopniu dzięki niemu, nauka stawała się ważnym, a przy tym uznanym przez szerokie kręgi społeczeństwa, czynnikiem rozwoju kraju — zarówno jego gospodarki jak i kultury.

W epoce napoleońskiego Księstwa Warszawskiego i ponapoleońskiego (oddanego pod zwierzchnictwo cesarzy rosyjskich) Królestwa Polskiego podejmowało ono także wiele prac naukowych pomagających w kierowaniu sprawami państwowymi. Działało 31 lat, a rozwiązane zostało w 1832 w ramach represji ze strony rosyjskiego cesarza po upadku polskiego powstania niepodległościowego 1830—31.

Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk stało się wzorem naśladowanym w innych miastach polskich, a także na emigracji. W latach 1818—30 działało Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Lublinie, a w 1820—30 Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej, pionier regionalistycznych prac naukowych w Polsce; oba te towarzystwa też padły ofiarą popowstaniowych represji. Już w 1815 w Krakowie (będącym wówczas „wolnym miastem")

przy tamtejszym Uniwersytecie powstało Towarzystwo Naukowe, działało ono do 1872 (kiedy to powstała Akademia Umiejętności). Także w pozostającej pod władzą Prus części Polski, powstały dwa towarzystwa naukowe: w 1857 Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk i w 1875 Towarzystwo Naukowe w Toruniu — oba bardzo zasłużone w przeciwdziałaniu rzetelnymi badaniami naukowymi akcji germanizacyjnej władz pruskich i oba działające do dziś. Na emigracji w Paryżu powstały także dwa polskie towarzystwa naukowe: w 1832 Towarzystwo Literackie (w 1854 przemianowane na Towarzystwo Historyczno-Literackie, działające z przerwą 1893—1946, do dziś) i w 1870 Towarzystwo Nauk Ścisłych (działające do 1882).

Drugą po roku 1800, specjalnie ważną datą w historii polskiego społecznego ruchu naukowego jest rok 1872. Jak już wspomniano, w roku tym w Krakowie (będącym wówczas pod władzą austriacką) powstała Akademia Umiejętności (którą w 1919, już w niepodległym państwie polskim, przemianowano na Polską Akademię Umiejętności). Było to pierwsze w Polsce stowarzyszenie składające się głównie z wysokokwalifikowanych pracowników nauki (a nie, jak poprzednie, głównie z amatorów i mecenasów). Podobnie zaś jak dawne warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, w szeregi swe przyjmowało osoby ze wszystkich części Polski i z emigracji, a także uczonych innych narodowości i krajów. Bogaty i bardzo różnorodny dorobek naukowy Akademii Umiejętności zgromadzony został w setkach tomów jej wydawnictw: czasopism naukowych, książek, słowników, biografii, wypisów źródłowych, atlasów. Bardzo cenne były prace Akademii Umiejętności zmierzające do ustalenia zasad polskiej ortografii. Wielkie też były jej zasługi w rozbudzaniu ogólnopolskiego ruchu naukowego przez urządzanie kongresów, zjazdów naukowych, konkursów na prace naukowe itd. Akademia organizowała także współpracę nauki polskiej z nauką innych krajów; wysyłała naukowe ekspedycje zagraniczne, a w 1893 w Paryżu założyła nawet swoją stałą Stację Naukową (działającą do dziś jako Stacja Naukowa Polskiej Akademii Nauk).

W drugiej połowie XIX w., obok towarzystw naukowych ogólnych (tj. zajmujących się w zasadzie wszelkimi dyscyplinami naukowymi), zaczęły powstawać towarzystwa naukowe specjalistyczne; do pierwszych należały: Towarzystwo Historyczne założone we Lwowie w 1866, Polskie Towarzystwo Przyrodników im. Mikołaja Kopernika założone także we Lwowie w 1875, Towarzystwo Filologiczne założone w Krakowie w 1893 i Towarzystwo Ludoznawcze założone we Lwowie w 1895.

Rewolucja 1905 r. w Rosji i w tej części Polski, która pozostawała w granicach państwa rosyjskiego, umożliwiło nieco swobodniejsze zakładanie polskich towarzystw naukowych także na tych terenach; m.in. umożliwiła założenie kilku towarzystw naukowych ogólnych, których od upadku powstania 1830—31 tutaj nie było. W 1907 powstało Towarzystwo Naukowe Warszawskie — drugie, obok Akademii Umiejętności w Krakowie, najważniejsze polskie towarzystwo naukowe do chwili powstania Polskiej Akademii Nauk w 1952. W 1907 powstały jeszcze: pierwsze odrodzone w 1907 r. w Królestwie Polskim Towarzystwo Naukowe Płockie, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, a w 1909 — Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemyślu (należącym wówczas do państwa austriackiego).

Oprócz towarzystw naukowych powstawały też inne formy społecznego ruchu naukowego i społecznego mecenatu nad nauką. Jedną z nich były różnorakie fundacje takie, jak np. założona w 1881 w Warszawie Kasa im. Józefa Mianowskiego, która gromadziła społeczne fundusze, a następnie udzielała z nich osobom pracującym naukowo pożyczek, zapomóg i zasiłków na druk ich prac.

Okres niewoli narodowej 1795—1918 był — choć na pewno zabrzmi to szokująco — „złotym wiekiem" w dziejach polskich towarzystw naukowych. Wtedy bowiem ich rola społeczna była najdonioślejsza: przez długie lata były najważniejszą, prawie jedyną formą polskich instytucji naukowych i jedną z nielicznych form instytucji kulturalnych w ogóle; wtedy też zaznały największego uznania i poparcia ze strony dość szerokich kręgów społecznych.

Gdy w 1918 Polska odzyskała niepodległość, towarzystwa naukowe stały się jednym z głównych organizatorów instytucji naukowych i naukowo-kulturalnych grupy państwowej. Dotyczy to zwłaszcza powstających wówczas nowych uniwersytetów polskich w Poznaniu, Warszawie i Wilnie, a także politechniki w Warszawie; dotyczy to także niektórych państwowych instytutów badawczych, muzeów i bibliotek publicznych. Towarzystwa naukowe kierowały do nich swych najlepszych pracowników i działaczy i oddawały im swe zbiory, a niektóre z tych nowych placówek państwowych (lub miejskich) były po prostu dawnymi pracowniami, muzeami lub bibliotekami towarzystw naukowych. Jednocześnie powstawało wiele nowych towarzystw ogólnych i specjalistycznych. W 1936 r. kilka czołowych towarzystw naukowych wystąpiło — z bardzo na owe czasy nowoczesną — inicjatywą koordynowania, a częściowo i planowania badań naukowych w skali całego kraju i inicjatywę te pomyślnie realizowało przez powołaną wówczas ogólnopolską Radę Nauk Ścisłych i Stosowanych.

Podobna sytuacja powtórzyła się po II wojnie światowej, gdy towarzystwa naukowe wniosły wielki wkład w odbudowę zniszczonych w czasie wojny struktur nauki polskiej, a także w organizowaniu życia naukowego

na ziemiach polskich odzyskanych dopiero po II wojnie światowej — zwłaszcza we Wrocławiu, Opolu, Szczecinie i Gdańsku.

Chociaż obecnie w Polsce państwowe instytucje naukowe (szkoły wyższe, instytuty badawcze Polskiej Akademii Nauk i różnych resortów państwowych) przedstawiają sobą już potężną i rozbudowaną strukturę, społeczny ruch naukowy, kontynuując swe dawne tradycje, nadal odgrywał bardzo dużą rolę — o wiele większą niż na ogół bywa to w innych krajach. Towarzystwa naukowe (zarówno te ogólne jak i specjalistyczne) są bardzo liczne i skupiają w swych szeregach wielu zawodowych pracowników nauki i jej miłośników. Występują z inicjatywami wielu ważnych przedsięwzięć naukowych, zwłaszcza regionalistycznych, tj. dotyczących poszczególnych regionów kraju. Organizują wiele konferencji naukowych, wydają czasopisma naukowe i popularno-naukowe. Grają też dużą rolę w upowszechnianiu wiedzy naukowej, a także w upowszechnianiu niezawodowej, ochotniczej działalności naukowej.

Jubilesz 70-lecia Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Muzeum Okręgowego w Przemyślu

W dniach 27 — 28 października 1979 roku Towarzystwo Przyjaciół Nauk i Muzeum Okręgowe w Przemyślu obchodziły swój Jubileusz 70-lecia. Patronat nad obchodami objęły władze wojewódzkie, Polska Akademia Nauk i rektorzy wyższych uczelni Krakowa.

Z okazji Jubileuszu Towarzystwo Przyjaciół Nauk i Muzeum Okręgowe otrzymały odznaczenia państwowe i regionalne. Odznaczono również zasłużonych Członków Towarzystwa. O wielkim i twórczym wkładzie pracy tych instytucji w życie intelektualne Przemyśla mówili w swoich wystąpieniach: I Sekretarz KW PZPR w Przemyślu, Wiceprezes PAN prof. dr Szczepan Pieniążek oraz przedstawiciele towarzystw naukowych. W imieniu Towarzystwa Naukowego Płockiego złożył gratulacje i wręczył upominki Wiceprezes dr Tadeusz Chrostowski.

W czasie Sesji naukowej zostało wygłoszonych 10 referatów. Prof. dr Szczepan Pieniążek przedstawił rolę PAN w regionalnych towarzystwach naukowych, a prof. dr M. Gołębiowski omówił aspiracje i dążenia młodzieży polskiej lat 70-tych na tle przeobrażeń PRL. W ciekawym referacie prof. dr A. Gieysztor zapoznał zebranych z wierzeniami w polskiej świadomości zbiorowej wieków średnich, natomiast prof. dr J. Starnawski mówił o przekładzie jako zjawisku kultury.

Uroczystości jubileuszowe zawierały również program rekreacyjny. Uczestnicy odbyli wycieczki autokarowe po ziemi przemyskiej, odwiedzając Krasiczyn, Birczę i Dubiecko.

T. Ch.